

Autor ističe da su se franjevački bogoslovi iz Bosne i Hercegovine koji su se u toku prve polovine XIX st. školovali u Subotici — »istog nacionalnog porekla, pripadnici iste etničke grupe, iste veroispovesti« kao i bački Bunjevci (411) — osjećali Srbima. Iz toga bi čitalac morao izvući neizrečeni zaključak da su svi, tj. i katolički Bunjevci (pa i A. Starčević) zapravo Srbi. Autor citira i neke izjave koje bi trebale pokazati da je razvoj kod bačkih Bunjevaca u tom pravcu i išao (i da je, prema tome, umjetno ili neprirodno skrenut). Tako navodi izjave B. Šarčevića iz 1872, 1879. i 1886. da su Bunjevci »ostaci Srba, a ne Hrvata«, da su oni »istog porekla kao i Srbi — samo se razlikuju po veri, običaji oba naroda su jedni isti«, da je, »uopšte uzevši«, ispravno Bunjevca nazivati »katoličkim Srbinom« (405, 407). Navodi i riječi K. Milodanovića d^č »i Srbima i Bunjercima u žilama jedna krv teče, imaju iste osjećaje, govore isti jezik i samo što ih vira rastaje« (418). U tim Šarčevićevim izjavama i u njegovim vezama s Garašaninom uzrok je što autor ističe njega kao prvu ličnost preporoda kod Bunjevaca, pa i samog početka preporoda, a umanjuje ulogu I. Antunovića koji je 1882. konstatirao činjenicu da se Bunjevci i Šokci »danas volimo nazivati Hrvatima«.² Činjenice koje autor navodi ne mogu se poricati, ali one govore isključivo o kompliciranom procesu konstituiranja hrvatske nacije. Zbog toga ih historičar mora staviti u kontekst kasnijeg historijskog razvoja, u toku kojeg su se i Bunjevci u Bačkoj i katolički Bunjevci i općenito katolici u Bosni i Hercegovini i potomci katoličkih Bunjevaca u Hrvatskoj formirali kao dio hrvatske nacije, u kontekst činjenice da katolicizam i pravoslavlje nisu bili temelj na kojem su se formirale nacije unutar srpsko-hrvatske etničke mase, ali da je zbog određenih uvjeta historijskog razvoja nacionalno opredjeljivanje išlo linijom vjerske pripadnosti. Vrludanja pojedinaca ili pojedinih grupa (autor nije propustio da na str. 322 upozori i na efemerni pokret Srba-katolika u Dubrovniku kao na one »progresivne ljude« koji su »pravilno uočavali svu apsurdnost i političku štetnost povezivanja ta dva elementa — verskog i nacionalnog — u jednu celinu, pa su svoju političku delatnost usmeravali u pravcu razbijanja raznih zabluda po tom pitanju«) na samom početku preporoda, pa i kasnije, moguća su, shvatljiva i u historijskom razvoju ne rijetka pojava, ali historičar mora, uz njihovo registriranje i tumačenje, pratiti ono čemu je preporodni pokret u cjelini vodio i konstatirati rezultat do kojeg je doveo. A taj je kod Bunjevaca bio moderna hrvatska nacionalna svijest.*

Nikša Stančić

O NEKIM NOVIJIM PRILOZIMA POVIJESTI VOJNE KRAJINE 1848.

Već više od deset godina Gunther E. Rothenberg, profesor na University of New Mexico, USA, proučava povijest hrvatske Vojne Krajine koristeći se prvenstveno građom bečkog Kriegsarchiva, do sada nedovoljno iskorištenom. Godine 1960. izdao je, kao knjigu, cjelovit prikaz razvoja te Krajine do sredine XVIII stoljeća (*The Austrian Military Border in Croatia: 1522—1747*, Urbana, Illinois, 1960), koja je, na žalost, ostala u nas neocijenjena. Zatim je 1964. u *Slavonic and East European Review* XLIII objavio studiju »*The Croatian military border and the rise of Yugoslav nationalism*«, a u *Slavic Review* XXIII raspravu »*The Struggle over the dissolution*

² Nav. prema: J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb 1968, 65.

* Koristim se ovom prilikom da upozorim čitaoca na lapsus calami zbog kojega je u poglavlju o »Buđenju narodne svijesti bunjevačkih Hrvata« u knjizi J. Šidak — M. Gross — I. Karaman — D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb, 1968, str. 66, prezime Mije Mandića, zaslužnog urednika bunjevačkog časopisa »Neven«, promijenjeno u: Mijo Novak. — J. Šidak

of the Croatian Military Border, 1850—1871«. U prikazu (HZ XXI—XXII, 1968—69, 659—661) M. Valentić je potonju raspravu ocijenio kao »nesumnjivo vrijedan prilog [...] potpunijem upoznavanju krajiške problematike u doba koje je prethodilo njezinu razvojačenju«, ali je pri tom konstatirao da je autor »u potpunosti zanemario hrvatsku komponentu u borbi oko razvojačenja«, što mu je otežalo »razumijevanje prave suštine sukoba između Pešte i Beča« u tom pitanju. Iste godine (1965), kada je Valentić u HZ XVII, 1964, objavio svoj veoma instruktivni, historiografsko-kritički osvrt »O nekim problemima Vojne Krajine u XIX stoljeću«, Rothenberg, je na jednom simpoziju u USA posvećenom problemima Habsburške monarhije istupio s referatom o temi »Jelačić, the Croatian Military Border, and the Intervention against Hungary in 1848«, koji je objavljen u Austrian History Yearbook I, Rice University, Houston, Texas, 45—68. U svojoj diskusiji o tom referatu (*Jelačić and the Frontier in Modern History*, 68—72) Wayne Vucinich, profesor na Stanford University, California, nepovoljno je ocijenio autorovo oskudno poznavanje novije literature, poglavito jugoslavenske, i pogotovu kontroverzâ u ocjeni Jelačićeve ličnosti koju je on stavio u središte svojih razmatranja. Ova činjenica može se, dakako, objasniti prvenstveno nemogućnošću da autor čita radove na hrvatskom jeziku, koji on očigledno ne poznaje, ali tim više iznenađuje činjenica da on ne uzima dovoljno u obzir ni one radove na njemačkom jeziku kojima se inače služi. To se, prije svega, odnosi na raspravu F. Hauptmanna, »Banus Jellačić und Feldmarschall Fürst Windisch-Grätz« (Südost-Forschungen XV, 1956, 372—402), u kojoj je autor uvjerljivo dokazao da je Jelačić imao znatnih vojničkih sposobnosti, iako ih 1848/49. nije mogao potpuno razviti zbog osobnog i političkog sukoba s Windischgrätzom kao vrhovnim komandantom na ugarskom bojištu (usp. moju ocjenu ove rasprave u HZ IX, 1956, 178/9). Štaviše, Rothenberg nije dovoljno iskoristio ni prikaz tadašnjih događaja u Hrvatskoj iz pera A. Springera (*Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809, II, 1865*), koji unatoč nekim nedostacima i danas zavređuje pažnju historičara. Bio je to u stvari prvi historografski tekst o Četrdesetosmoj u Hrvatskoj, izrađen uglavnom na izvorima hrvatskog porijekla.

Već pitanje Jelačićeva imenovanja za bana, temeljito objašnjeno tek u raspravi F. Šišića (1923) koju Rothenberg ne poznaje, dobilo bi ispravnije rješenje da se on poveo za Springerom, prema kome Jelačić zahvaljuje svoje imenovanje »Gajevu prijedlogu i pristanku Narodnog odbora« (279), iako je Springer bio ponešto poznat i Kulmerov udio u tome. Da je, nadalje, slijedio Springera u njegovu prikazu Hrvatskog sabora 1848, ne bi zacijelo netočno ustvrdio da su konzervativci bili u njemu moćniji nego na narodnoj skupštini od 25. III — ako se riječi »the preceding national assembly« mogu tako razumjeti — koja je donijela Narodna zahtijevanja (a ni njih on ne poznaje!). Nedovoljno poznavanje tadašnjih događaja u Hrvatskoj pokazuje i Rothenbergov prikaz seljačkog pitanja, Jelačićeva učešća u njegovu rješavanju, rada Hrvatskog sabora u cjelini a njegova Krajiškog ustava napose — iako mu je taj bio pristupačan u Pejakovićevu njemačkom prijevodu, podatak o Kulmeru kao velikom županu Zagrebačke županije, u kojoj se uprava do 8. V nalazila u rukama mađarona itd. Naprosto je, pak, neshvatljivo kako je mogao ustvrditi da je »etnički status krajišnika u Hrvatskoj još uvijek predmet žestokih polemika između hrvatskih i srpskih učenjaka« (48, bilj 11), koji se o tom pitanju uopće ne spore.

Iako R-ova rasprava mora čitaoca u mnogim važnim pojedinostima teško dezinformirati, ona nije bez svake vrijednosti. Korisnom je čine neki podaci koje je autor crpio iz do sada neiskorištene arhivske građe u bečkom Kriegsarchivu, ali ni tu on nije izbjegao neke propuste koji nepovoljno utječu na donošenje zaključaka, ponekad veoma važnih. Ostavljajući po strani pitanje gdje bi zapravo trebalo tražiti dopis gen. Auersperga iz Zagreba od 30. III 1848, o kojem R. donosi netočnu signaturu, a podaci kojega bi, čini se, zavrijedili pažnju, potrebno je upozoriti na autorov postupak u pitanju krajišničkog učešća u Saboru. Protivno Jelačićevu saopćenju voj-

nom ministru grofu Latouru od 27. IV da je odlučio pozvati u Bansku konferenciju i neke krajiške oficire koji bi trebali da pomognu u pripremnim radovima za Sabor, R. tvrdi da je Jelačić bio primoran dopustiti zastupstvo Krajine u Saboru (54) i da nije bio uopće sklon ma kakvim promjenama u Krajini (57). Prema tome, on je svoju naredbu od 6. VIII o »polašticama« Krajini, kako R. tvrdi, izdao tek pošto je zaprijetila opasnost da ga u tome pretekne poštanska vlada (57). Pri tom R. nije uzeo u obzir činjenicu da Jelačić i sâm najaktivnije sudjeluje u donošenju Krajiškog ustava, koji je Sabor prihvatio s ograničenjem da ban od njegovih odredaba »posebnom zapovjedu odmah u život uvesti učini sve ono od gore izbrojenih polaštica, što se bez temeljnog uzdrmanja krajiške sisteme uvesti može, budući da je sabor radikalne reforme do mirnijih vremena odgoditi odlučio«.

Spomenute pogreške ove rasprave R. je prenio i u svoju noviju knjigu: »*The Military Border in Croatia 1740—1881*«, Chicago-London 1966. U njoj je, doduše, uzeo u obzir i našu literaturu, ali — samo po naslovima, izuzimajući radove V. Bogdanova.

Neusporedivo više mora razočarati način na koji je problemu Vojne Krajine pristupio u svom posljednjem prilogu Ferdo Čulinović. Pokušavajući da prikaže »*Državnopravni razvitak Vojne Krajine (s naročitim obzirom na Slavoniju)*«, Rad JAZU 356, 1969, 5—49, on je naprosto šutke prešao preko najnovije literature (F. Moačanin, B. Sučević, M. Valentić, *Historija narodâ Jugoslavije II*), služeći se uglavnom zastarjelim djelom Fr. Vaničeka (1875) i preuzimajući nekritički samovoljne tvrdnje i ocjene V. Bogdanova o problemu Krajine 1848. (s pogrešnom oznakom g. 1912 mjesto 1949. za njegovu knjigu). On se čak i za tekst Statutâ Valachorum iz 1630, kojega se latinski original čuva u Povijesnom muzeju Hrvatske, kako i sam konstatira, poslužio isključivo prijevodom Vaničeka, a glasovitu zbirku »Spomenika Hrvatske krajine« od R. Lopašića pripisuje — E. Laszowskom (87; s neispravnom oznakom izdanja 1926 mjesto 1884—89).

Ne osvrćući se uopće na najnoviji pokušaj periodizacije u povijesti Vojne Krajine, koji je još 1960. predložio F. Moačanin (HZ XIII, 111—116) i koji daje dobru podlogu za razmjenu mišljenja o tom važnom pitanju hrvatske povijesti, Č. dijeli povijest Krajine u tri »razvojne etape« i to: 1. »do približno polovice XVIII vijeka, nazivajući to razdoblje od gotovo dva stoljeća »početnom fazom njezinog razvitka«, 2. »razdoblje tzv. vojno-lenskog sistema« do polovine XIX st. i 3. »period likvidacije Vojne krajine« od 1848—82. U vremenskom određivanju treće etape Č. polazi od pogrešne tvrdnje Bogdanova da su krajišnici već 1848. težili za ukinućem Krajine, iako se o tome može govoriti tek od 1861. kada je takav zahtjev unesen čak u zaključke Hrvatskog sabora.

Već je M. Valentić u naprijed spomenutom radu — dakle još za života V. Bogdanova koji se, po običaju, ogradio dubokom šutnjom — ispravno konstatirao da se ni u jednom od krajiških zahtijevanja koja sâm Bogdanov citira ne može naći potvrda za njegove tvrdnje o: 1. zahtjevu krajišnika za razvojačenjem, 2. sjedinjenju Krajine s Provincijalom i 3. neovisnosti o austrijskoj vladi (368—370). Zaključuje, dakle: »Zahtijevanja krajišnika ne idu za razvojačenjem i ukidanjem Krajine (potcrtao autor). Krajišnik vidi u ukidanju rabote, u neodlaženju na daleko ratište, u slobodnoj trgovini poboljšanje svoga položaja. Prema tome, može se reći da krajišnik teži za humanizacijom i demokratizacijom toga birokratsko-vojničkog sistema« (370). Kako se iz toka događaja u vezi s donošenjem Krajiškog ustava na Hrvatskom saboru može vidjeti, ni najradikalniji zahtjev krajišnika nije išao dalje od prenošenja administrativnih funkcija s vojnih na građanska lica, u skladu s ustavnim uređenjem Provincijala. Prema tome, Č. griješi kada tvrdi da je akcija D. Orelja, koja je upravo išla za tim ciljem, bila uperena »protiv produžavanja Vojne Krajine i nakon 1848« (42), i kada »zahtjev za ukidanjem vojno-birokratskog režima« poistovećuje s »ukinućem« Krajine uopće (44 i d.). Mjesto da pred-

stavku većine krajiških zastupnika od 6. VII, koja o tome govori, upozna u originalu, Č. je prenosi iz fragmentarno reproduciranog teksta u Bogdanova, napominjući pri tom netočno da je Bogdanov taj dokument objavio »u cijelosti« (43⁸⁹).

Iako je Č. temu svog priloga obradio »s naročitim osvrtom na Slavoniju«, on se tek ponešto zadržao i na pojavi one autonomije koja je upravo značajna za područje stare Slavonske Krajine (Varaždinskog generalata), a propustio je da izloži promjene kroz koje je ona prošla do 1754. kada je uredbom Militär-Graenitz Rechten potpuno ukinuta. On tu uredbu uopće ne spominje, pa nije jasno u čemu je mogao naći tobožnje »elemente stare autonomije« koji su, kako on tvrdi, »u potpunosti« likvidirani tek utvrđenjem kantonalne uprave 1787 (29). Ne može se razumjeti ni to što, govoreći o razvojačenju Krajine, ne spominje uopće njezino djelomično ukinuće 1871 (47).

Ukratko — rasprava F. Čulinovića, u cjelini loše i aljkavo napisana, ne donosi ništa novo, a u prenošenju starijih rezultata pokazuje toliko nedostataka različite vrste da se mora ocijeniti kao nesumnjiv nazadak u našoj, još uvijek oskudnoj, literaturi o Vojnoj Krajini.

Potpuno drugačiji pristup problematici Vojne Krajine pokazuje sažet, ali po punoći svog sadržaja veoma temeljit prilog Fedora M o a č a n i n a, Das Problem des Grundbesitzes der Militärbevölkerung an der Kroatischen und Slawonischen Grenze (zbornik »Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege«, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, 1971, 297—307). Protivno gotovo čitavoj dosadašnjoj, pa i najnovijoj literaturi, Moačanin konstatira da se u prilog tvrdnji o tobožnjoj težnji hrvatske vlastele za ukmećenjem Vlaha ne može naći potvrde u izvorima. »Ove i slične tvrdnje«, kaže on, »počivaju na krivom tumačenju izvora odn. na neshvaćanju da se bilo koji podanički odnos razlikuje od kmetskoga« (302, bilj. 22). Iako ne spominje »Vlaški zakon« Hrvatskog sabora iz 1629 — koji, uostalom, potvrđuje ispravnost njegova suda — on opravdano ističe da Vlasi na slavonskoj Krajini nisu imali pouzdanja u jamstva koja im, s obzirom na njihov status slobodnog krajišnika, daju predstavnici i nosioci feudalnog sistema u Hrvatskoj. To se, dakako, ne odnosi na tzv. privatne Vlaha koji su se kao vojnici-slobodnjaci naseljavali na pojedinim vlastelinstvima. Uza sve to je bez dubljeg ulaženja u problem teško usvojiti tvrdnju Moačanina da se »osnovna masa« Vlaha na slavonskoj Krajini »osjećala kao politička jedinica (als politische Einheit)«, kako on objašnjava termin »communitas Valachorum«, dodajući da je ona tako i istupila (305).

S obzirom na temu priloga Moačanin je s dovoljno podataka ponovo dokazao (učinio je to već u HZ XIV, 1961, 289) da se pitanje vlasništva krajišnika na zemlju svjesno ostavljalo otvorenim i na različite načine zaobilazilo, jer se riješiti nije moglo. Pokušaj vladara da se rješenje nađe u zamjeni ili kupnji zemljišnih posjeda, Hrvatski je sabor odbio kao štetan po cjelovitost državnog teritorija Kraljevine (304). Prema tome, samo su Gomirski Vlasi, kao grupa, jedini uspjeli da kupnjom svojih zemljišta steknu 1657. »neprikosnoven pravni naslov« na njihovo posjedovanje (306). Tek s razvojem apsolutizma od kraja XVII st. uklonjene su sve pravne smetnje u pitanju vlasništva krajišničke zemlje, a 1754. je ona i formalno pretvorena u carsko leno koje se ne smije otuđiti. Konačno, pak, rješenje donijela je godina 1848, kada je i Graničar, kao i kmet u Provincijalu, postao i vlasnik zemlje koju obrađuje.

S obzirom na inače vrlo savjesno izrađen znanstveni aparat treba požaliti što se Moačanin zadovoljio oskudnom napomenom u kojoj je najnoviji cjelovit prikaz povijesti Vojne Krajine u disertaciji J. A m s t a d t a (Die K. K. Militärgrenze 1522—1881, Würzburg 1969) ocijenio kao »do sada najbolje napisan« (300, bilj. 15). Ovo djelo ima doista dobrih strana, među kojima temeljita bibliografija na kraju (str. 373—483) nije jedina. Međutim, kao i u slučaju Rothenberga, ne može se prijeći preko činjenice da Amstadt ne poznaje dovoljno hrvatsku povijest u cjelini, pogotovu

ne onu u XIX stoljeću. S isključivim osloncem na neznalačke prikaze Kiszlinga i Schwickera nisu se mogle izbjeći različite besmislice na koje čitalac nailazi u poglavlju o događajima 1848, niti je isključiva upotreba rasprave V. Bogdanova o krajiškom pitanju na Saboru 1861, koju on, začudo, smatra »u najvećoj mjeri informativnom (höchst informative Studie)«, mogla autora osloboditi različitih pogrešaka koje ni pošto nisu nevažne.

Jaroslav Šidak

RADOVI I. I. LEŠČILOVSKE IZ GOSPODARSKE POVIJESTI SJEVERNE HRVATSKE OD KRAJA XVIII ST. DO 1848.

U posljednjih desetak godina objavila je sovjetska historičarka I. I. Leščilovska više radova iz hrvatske povijesti, s težištem na prikazu i ocjeni prilika u sjev. Hrvatskoj u vrijeme narodnog preporoda. Osim nekoliko priloga u časopisima »Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija« i »Sovetskoe slavjanovedenie« [izd. Akademija nauka SSSR], te u drugim sovjetskim edicijama, Leščilovska je svoje poglede na razvitak i obilježja ilirskog pokreta do uoči revolucije 1848. zaokruženo predstavila znanstvenoj javnosti u zasebnoj knjizi pod naslovom »Illirizm. — K istorii horvatskogo nacional'nogo Vozroždenija« [Moskva 1968]. Na početku svog bavljenja hrvatskom poviješću sovjetska je historičarka obratila pažnju prvenstveno pitanjima gospodarskog stanja i razvitka uže Hrvatske i Slavonije potkraj XVIII st. i u prvoj pol. XIX st. [agrarna privreda i ukidanje feudalnih odnosa, trgovina i trgovci u sjev. Hrvatskoj, obrtnička djelatnost u gradskim naseljima]. Već u tim prvim radovima L. se doticala također problema socijalnih odnosa, da bi im zatim — istražujući društvene osnove ilirskog pokreta — posvetila i neke zasebne priloge. S tim u vezi naročito je proučavala sastav plemstva i građanstva na civilnom području sjev. Hrvatske, te njihovu ulogu u preporodnim zbivanjima. U novijim radovima sovjetske historičarske težište je u sve većoj mjeri na idejnim i društveno-političkim aspektima narodnog preporoda, ali pri tom, autorica [kao i u većini ranijih priloga] ne zahvaća problematiku 1848-e u Hrvatskoj, nego se ograničava na razdoblje do revolucije.¹ Svoje stavove o društvenim i idejnim osnovama preporodnog pokreta u sjev. Hrvatskoj Leščilovska je također iznijela u nekim osvrtima na relevantne priloge novije hrvatske odn. jugoslavenske historiografije.

U ovom prikazu višegodišnjeg rada I. I. Leščilovske osvrnut ću se na njene priloge iz ekonomske povijesti na području uže Hrvatske i Slavonije potkraj XVIII st. i u toku prve pol. XIX st. Među njima su dva rana rada o agrarnoj problematici, te po jedan o trgovinskoj odnosno obrtničkoj privredi [objavljeni od 1959—63];² kasnije je u dva navrata [1966, 1970] autorica razmatrala ulogu hrvatsko-slavonskih

¹ Na uvodnim stranicama svoje monografije o ilirskom pokretu Leščilovska obrazlaže takav postupak navodeći da suštinske promjene do kojih dolazi u doba revolucije zahtijevaju zasebnu obradu zbivanja u 1848—1849. [str. 5].

² K voprosu o razloženii feodal'no-krepostničeskoj sistemy i razvitii kapitalističeskikh otnošenij v pomeščič'em hozjajstve Horvatii i Slavonii v konce XVIII — pervoj polovine XIX v. [Učenyje zapiski instituta slavjanovedenija — dalje: UZIS — XVIII, 1959, 114—156]; Otmjena krepostnogo prava v Horvatii i Slavonii v 1848 g. [Ežegodnik po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy — 1959, Moskva 1961, 317—330]; Iz istorii trgovli Horvatii-Slavonii v konce XVIII — pervoj polovine XIX v. [UZIS XXIV, 1962]; Iz istorii gorodskogo remesla v Horvatii i Slavonii v konce XVIII — pervoj polovine XIX v. [Zbornik: Genezis kapitalizma v promyšlennosti, Moskva 1963, 305—338].

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb